

КОСЈЕРИЋ — САБИРАЛИШТЕ ЗАРОБЉЕНИХ ПАРТИЗАНА

У новембру 1941. године мала варошица Косјерић, на путу од Ужица за Ваљево, постала је сабиралиште заробљених партизана.

Од зграде Среског начелства и неколико околних зграда направљена је тамница. Варошица је одједном удвостручила број становника, али је она друга половина била везана у ланце и конопце, без слободе.

Кроз Косјерић су од првог до деветог новембра 1941. године прошле три групе заробљених партизана и свака је одатле засебно отерана на Равну гору.

Прву групу заробљених чинили су припадници Команде места, борци једног вода Ужичке партизанске чете и већи број партизанских сарадника из варошице и околине. Они су похватани 31. октобра и 1. новембра, а на Равну гору отерани су из ове варошице другог новембра. Тога дана пале су и жртве из ове групе у Скакавачким Ридовима.

Друга група заробљених партизана настала је спајањем заробљених бораца из Пожешке партизанске чете у Ражани, једног броја бораца из других јединица који су тих дана заробљени по околини и још једног броја похватаних сарадника и симпатизера из Косјерића. Ова група отерана је из Косјерића на Равну гору петог новембра 1941. године.

Трећа група заробљених партизана бројно је највећа. Она је настала довођењем заробљених партизана из Карана, са Црнокосе и Костојевића. Овој групи прикључено је и неколико сарадника и партизанских симпатизера из околине Косјерића. Трећа група отерана је из Косјерића на Равну гору деветог новембра. Из ове групе, пре него што је отерана на Равну гору, издвојено је и крај Косјерића убијено седам заробљених.

Грубо бројећи, кроз Косјерић је у ове три групе прошло најмање 220 заробљених.

Свака група имала је свој трновити пут од Косјерића до Равне горе.

Овде дајемо нека сећања и неке занисе оних који су запамтили косјерски затвор из тих дана и који су из тог затвора терали у четничке осинаке по Равној гори.

Заробљени припадник партизанске страже из Костојевића Милорад Савић описује да су их одмах по дотеривању из Костојевића сабили у собе, где су већ били партизани заробљени у Карану и другим местима. Одмах је почело батинање и малтретирање.

Зграда Среског начелства у Иосјерићу коју су четници у новембру 1941. године претворили у затвор

„ . . . Изјутра око четири сата чула се пуцњава из правца Црнокосе. Четници су говорили да то пуцају партизани и да ће убрзо упасти у Косјерић. Извели су нас напоље и поделили у три групе. Једну групу су одмах пустили на слободу. Другу групу, у којој сам био ја, мој отац Светозар, учитељ Танасије Милосављевић, Миломир Димитријевић и још четворица људи, које нисам познавао, издвојили су на страну. Мене су пред полазак превели из те мале групе у велику групу. Остале су измрцварили, а потом су их стрељали негде иза Косјерића.

Нас из треће групе су повезали и трчећим кораком под јаком стражом одвели на Равну гору..

1. Милорад с. Савић Миндо: Преживео сам стрељање у Ваљево. *Ужичка република, записи и сећања*, књ. 2, стр. 572.

Партизан Миленко Смиљанић, који је заробљен у Карану, описује:

„Из Карана су нас отерали у Коојерић. Стрпали су нас у ообе Среза², по 20 и више у једну собу. Нисмо могли ни да седнемо. Дали су нам леба и пекмеза. . . Успут су тукли оне који су заостајали. Мене је тучао мој стриц Милан Смиљанић, бивши официр. Претио је да ће да ме убије, али су ме спасили неки други официри. Касније сам тог стрица видео на Равној гори. Био је рањен у обе ноге. . . Око нас је била јака четничка сгража. На сваког заробљеног била су по два-три четника. Утркивали су се да буду у пратњи, јер је то било много боље него да иду у борбу, која се тек распламсавала. Сваког оног ко је заостајао тукли су и терали да трчи док не стигне колону.

Кад смо улазили у Косјерић сачекали су нас четници у црном сељачком оделу, добро наоружани и са ланцима око појаса. Направили су шпалир кроз који смо пролазили. Викали су: „Живео краљ!“ и терали и нас заробљене да тако вичемо. Нико од заробљених није хтео ништа да виче, а четници су се онда залетали у нашу колону и тукли нас. . .

У току ноћи четници су упадали у собе, изводили понеког на саслушавање и враћали унакаженог.

Пред зору 9. новембра чули су се митраљежи на Црнокоси. Нас су истерали из ооба у двориште и ту су нас повезали све по двојицу. Ја сам био везан са Стојаном Николићем, обућарским радником, родом из Трнаве. Неки су издвојени, али нису везивани. Касније сам чуо да су пуштени. Издвојена је и једна посебна група везаних. Крај ограде је издвојен Владан Росић. Шта је с њим било тада нисмо сазнали. Кад су нас све повезали потерали су нас трчећим кораком. Где нас терају, нисмо знали. . .³

Заробљени партизан Милојко Матић такође се сећа да су четници, пред полазак колоне заробљених из Косјерића према Равној гори, одвојили Светозара Савића, учитеља Тасу, Миломира Димитријевића и још неке и „њих су негде одвели од нас“.⁴

Божо Смиљанић био је у саставу Друге пожешке партизанске чете, која је заробљена код Ражане. Он се Косјерића сећа овако:

„. . . Похватане су четници повезали и довели у кафану у Ражани. . . Са нас су поскидали све одело. Они

2. Мисли на зграду старог Среског начелства у Косјерићу.

3. Изјава Миленка Смиљанића. НА ТУ МГ 1225.

4. Изјава Милојка Матића, ИА ТУ МГ 1224.

су се између себе око тога нашег одела вукли и отимали као пси. Преноћили смо у неком подруму. Сутрадан ми је нека жена дала кошуљу и гаће од тежине и неке шупље кондуре. . .

Потерали су нас одатле. . ."

Тачан број заробљеника које су четници из Косјерића деветог новембра повели према Равној гори тешко је утврдити. Било је ту, како се сећају преживели, Ужичана, Чачана, Милановчана, Драгачеваца, Костојевчана, Пожежана, Косјераца. . . Понеки је пуштен још при поласку колоне за Равну гору, неки су убијени, а највећи део заробљених теран је у неизвесност — на Равну гору. Иако многи наглашавају да тада уопште нису знали куда иду и кроз која села пролазе, могуће је утврдити да је ова колона заробљених вођена преко Тубића и Субјела.

Остаће недоречена и вандалска освета над седморицом партизана из ове групе заробљеника. Тај број — седам упорно се понавља у готово свим изјавама преживелих, али се имена за сада тешко могу реконструисати. Поузданије се зна да су пре одвођења највеће групе заробљених на Равну гору у близини Косјерића побијени Владан Росић, Светозар Савић, Танасије Милосављевић, Миломир Димитријевић, Миломир Ковачевић и Добринко Вукашиновић. Ако је у групи побијених било седам партизана, онда име једног убијеног за сада остаје несигурно утврђено. У неким изворима као седми убијени помиње се Добривоје Вукашиновић („трговац Вукашиновић и његов син"), али такав податак није добровољно истражен.

Није поуздано утврђено ни где су четници побили ове људс. По једнима су то учинили у Дивчевићима, други као место помињу Глибаћки поток, а по неким је то исто место са два различита назива. Неки од преживелих веле да је Владан Росић убијен у дворишту Среског начелства у Косјерићу, а има и податак да је у самом затвору заклан „човек у кожном капуту". Мало је изгледа да се све ове недоумице до краја разјасне, јер су четници своје злочине намерно прикривали тамом и тајанственошћу. Сигурно је, међутим, да је из групе од око 220 заробљених партизана и партизанских сарадника овом приликом издвојено седам и на зверски начин убијено негде крај Косјерића у зору деветог новембра 1941. године.

Истог дана, деветог новембра, четници су, водећи заробљене партизане према Равној гори, напустили Косјерић и овде су по трећи пут у току јесени 1941. године ушле партизанске јединице.

* * *

Пошто је Рачићев четнички одред на Металци изнад Карана претрпео први пораз и почео у нереду да одступа, напуштајући брзо Каран, Црнокошу и Косјерић, то је судбина заробљених у

Карану, Костојевићима, Косјерићу и другим местима, који су се затекли затворени у Косјерићу, морала брзо да се решава.

Четници су бежали. Нешто су морали учинити аа заробљеним партизанима. Одлучили су да их воде на Равну гору. Тако су и учинили. Трећа колона заробљених формирана је иопред зграде старог Среског начелства у Косјерићу, која је тада служила као затвор. Деветог новембра 1941. године пред свитање заробљени партизани су истерани из затворских просторија.

Зграда затвора у Косјерићу

Колона која је тога јутра формирана да би кренула пут Равне горе била је састављена од заробљених бораца Ужичког и Чачанског партизанског одреда, од припадника сеоске страже у Костојевићима и партизанских сарадника који су похватани у Косјерићу и око Косјерића.

Ево како се спровођења једне од ових група сећа преживели учесник Миливоје Митровић:

Био сам у групи од 250 другова и другарица. . . Док смо били у Косјерићу четници су нас тукли и мучили не дајући нам храну. Одећу и обућу, ако је само била за њих, скидали су с нас, говорећи да ће нас после саслушања пустити кућама. Међутим, батинали су нас сваки дан прво четнички официри и подофицири, а за њима и сви остали четници. Једноставно упадну у просторију где смо смештени и туку, не бирајући где ће кога ударити.

Четници су нас у зору извели из затвора и постројили пред зградом, завирујући сваком у очи. Проето су се играли с нама. А онда су почели да одвајају појединце. Не сећам се колико су издвојили кад им стиже вест да партизани нападају на Црнокоси. Хтели су да нас што пре евакуишу за Равну гору, где је била главна четничка кланица људи. Све трчећим кораким ишли смо према селу Шеврљуге, а четници су нас са напереним пушкама мували у слабине да бисмо се што пре удаљили од Косјерића. Нисмо личили на људе, већ на буљук оваца које накупци гоне на кланицу. Оне које су успели да одвоје у Косјерићу нису ни гонили са осталим, већ су их у селу Дивчевићи све поклали.

Четницима је једини циљ био да нас не одроби партизани. Боси и голи личили смо на робље из давних времена. . . Свако ко би заостао, изнемогао од рањавих ногу или глади био је на лицу места заклан. Упињали смо задњу снагу да нас не би задесила судбина оних које је четничка кама лишила живота. Тако смо проређењем стигли на Равну гору. . ."⁶

У свом сећању Перка Петровић додаје:

„ . . . Била је дубока ноћ кад смо стигли на Равну гору. Сместили су нас у једну шталу. Рано сутрадан су нас извели пред једну кућу. Пред нас је изашао Калабић. Нешто је говорио, псовао и непрекидно претио да ће побити све који сарађују с партизанима. . .”⁷

Станка Лаковић, борац и болничарка у једној чети Ужичког партизанског одреда, заробљена је такође у Карану. Она о путу заробљених партизана од Косјерића до Равне горе прича:

„ . . . Освануо је девети новембар. Више се није чула борба. Гледали смо где се налази Владан Росић. Није га било међу нама. Извукли су га раније. Убијен је.

Нас су водили даље преко Тубића и Субјела за Равну гору. Марш је био особито тежак за нас другарице. Четници су се око нас кезили и отворено претили највећим гадостима ако која од нас две заостане. Зато смо морале улагати крајње напоре да стално будемо уз колону. Откако смо заробљени, нисмо добијали ни хране ни воде. По дрвећу је било помало снега па смо то хватали рукама и гасили жеђ.

Успут нам се прикључила група заробљених партизана из Љига.

6. *Устанак народа Југославије*, књ. V, стр. 332—333.

7. *Ужичка република, записи и сећања*, кн>. 2, стр. 419.

Пред вече деветог новембра дотерали су нас на **Равну** гору. Били смо измрцварени, уморни, неиспавани и гладни. Зауоставили су нас на једном пропланку. Пред нас **је** на коњу дојурио Никола Калабић. Зауоставио је коња на неколико корака иопред нашег строја. Најближи су се морали измицати назад. Одмах је почео дивљачки да псује и прети. Прве речи су му биле „комунистичка матер“. Залетао се још неколико пута коњем на нашу колону, претио, поовао без прекида и још једном запретио да ћемо му сутра све платити. Он се одмакао, али су други четници наставили малтретирање. Сад се силецијством и простаклуком истицао неки четнички поручник Павловић."⁸

Миленко Смиљанић постао је борац Железничке партизанске чете у Ужицу као ученик на занату у железничкој Ложионици. Није имао ни пуних 16 година кад су га четници заробили у Карану. Он је имао среће да остане жив и испричао је:

„... Пред зору су нас повезали. Потерали су нас трчећим кораком и успут стално кундачили. Где нас терају — нисмо знали. Зауоставили су нас негде испод Маљена. Донеше неки сир и проју и дадоше некима да поделе.

— Ајде, комунци, поделите, ви то умете да радите — говорили су подругљиво.

Неки од наших је свима поделио по парче сира и проје. Тада смо чули да се још негде води борба.

Одатле су нас поново потерали. Док омо се кретао са једног брда, неко викну:

— Стој! Ко је доле?

— Овде четници! — одговореше спроводници.

Са брда се чује:

— Овде партизани!..

Настала је пуцњава, али кратка и затим се све утишало. Водили су нас даље. Било је око 180 четника који су нас спроводили...

Пред вече стигосмо на Равну гору. . . Дочекали су нас официри и међу њима Дража. Он је нешто говорио, али га нисмо чули. Дојахао је на коњу Милан Смиљанић, рањен у обе ноге у бутине. Улете у колону и поче тући. Увече су нас набили на таване неких штала. Било је много хладно. . . Четници су у штали испод нас ложили ватру па нас је дим гушио, а четници су добавивали:

— Комунци, огријте се!..,"⁹

8. Ужичка република, записи и сећања, кн>. 2, стр. 408.

9. Сећање Миленка Смиљанића, ИА ТУ МГ 1225, стр. 3.

Партизан Божо Смиљанић заробљен је иао борац Друге по-
жешке чете Ужичког партизанског одреда у Ражани. Пошто је об-
јаснио како је дошло до заробљавања у Ражани и како су одатле,
повезани жицом, дотерани у Косјерић, Божо Смиљанић наставља:

„... Сећам се да су нас довели у Тометино Поље
и ту смо нашли још једну групу од око 30 људи и међу
њима су биле две другарице. Сазнали смо да су они зар-
обљени између Ражане и Косјерића. . . Пред Равном
гором смо сустигли још једну групу, у којој је био Бо-
риша Дрндаревић. То је била већа група од наше. У
исто време пристигла је и трећа група у којој су били
Милановчани. Она је по броју била колико наше обе
групе. Заједно смо дотерани на Равну гору. . .”¹⁰

Као реке сливале су се на Равну гору колоне заробљеника,
партизана, партизанских сарадника, родољуба. Сачекивали су их
сити и бесни четнички официри на коњима, псовали, претили, др-
жали „патриотске” говоре.

10. Сећање Божо Смиљанића, ИА ТУ МГ 1226, стр. 3.